

Raimonda Mikašauskienė – filologijos doktorantė, Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto asistentė.

Moksliniai interesai: baltistika, veiksmažodžio istorija.

Adresas: Herkaus Manto g. 84, Klaipėda.

Tel. (8 ~ 46) 398 500.

El. paštas: raisaryte@gmail.com.

Raimonda Mikašauskienė: PhD student, assistant of Klaipėda University, Faculty of Humanities.

Research interests: Baltic studies, history of verb.

Address: Herkaus Manto g. 84, Klaipėda.

Phone: (8 ~ 46) 398 500.

E-mail: raisaryte@gmail.com.

Raimonda Mikašauskienė

Klaipėdos universitetas

TRUMPOSIOS ŠAKNIES INTARPINIŲ IR STA KAMIENO VEIKSMAŽODŽIŲ (CVR TIPAS) MORFOLOGINĖ STRUKTŪRA XVI–XVII A. RAŠTUOSE

Anotacija

Straipsnyje pristatomi *CVR* tipo intarpiniai ir *sta* kamieno veiksmažodžiai, užfiksuoti XVI–XVII a. senuosiuose lietuvių raštuose, kurie reprezentuoja skirtingus rašytinius variantus. Sonantinę finalę turintiems intarpiniams veiksmažodžiams būdingas itin gausus konstrukcinis įvairavimas. Senuosiuose raštuose užfiksuotų veiksmažodžių morfologinė struktūra įvairuoja panašiai kaip ir lietuvių tarmėse, tačiau randama ir nemaža skirtumų, todėl senųjų raštų veiksmažodžiai gretinami su lietuvių tarmių ir dabartinės lietuvių kalbos duomenimis siekiant išsiaiškinti įvairuojančių formų lokalizaciją, paplitimo ribas bei jų chronologinę ir arealinę distribuciją, struktūros pokyčių tendencijas ir jų motyvus.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: senieji raštai, šaknies finalė, veiksmažodis, konstrukcinis įvairavimas, morfologinė struktūra.

Abstract

The article focuses on short-rooted infixal and *sta* stem verbs ending with sonants *l, r, m, n, v, j* which were attested in old Lithuanian scripts dating back to the 16–17th century and representing different written variants. The aforementioned verbs typically have a wide spectrum of constructional alternations. The morphological structure of verbs attested in the old scripts alternates similarly to those forms found in Lithuanian dialects, however, there are some notable differences as well, that is why the verbs found in old scripts are compared to those found in Lithuanian dialects and contemporary Lithuanian in order to determine the localization of alternating forms, their chronological and areal distribution as well as the tendencies and motives for their structural change.

KEY WORDS: Old Scripts, final consonant of the verb root, the verb, constructional variation, morphological structure.

Įvadinės pastabos

Straipsnyje analizuojami trumposios šaknies intarpiniai ir *sta* kamieno veiksmažodžiai, šaknies finalėje turintys sonantą¹, užfiksuoti XVI–XVII a. religiniuose tekstuose, kurie reprezentuoja skirtingus rašytinius variantus: vakarinį, vidurinį ir rytinį. Mažosios Lietuvos raštų tyrimams pasirinkti Martyno Mažvydo *Katekizmas* (1547), Jono Bretkūno *Giesmės Duchauonos* (1589), *Kancionėlas* (1589), *Kolektos* (1589), *Postilė* (1590), *Volfenbiutelio Postilė* (1573), LDK vidurinį rašytinį variantą reprezentuoja Mikalojaus Daukšos *Katekizmas* (1595) ir *Postilė* (1599), rytietiškąjį – Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* (SD 1620; SD3 1642) ir *Punktai sakymų* (1629, 1644). Pasirinkti raštai, kuriems būdinga geografinė, tarminė diferenciacija, net priklausymas skirtingiems istoriniams laikotarpiams, vis dėl to turi vieną bendrą bruožą – būdami ankstyviausia rašytinės istorijos grandimi, jie visi tik ėjo lietuvių bendrinės kalbos link – bendros, nusistovėjusios sistemos dar nebuvo, autoriai dažnai savo nuožiūra turėjo koduoti semantinę ir morfologinę asimetriją, todėl į juos žiūrime kaip į tam tikrą tik besiformuojančią vientisą sistemą. Be to, kaip teigia Jonas Palionis, nors Rytų Prūsijos ir LDK literatūrinės kalbos raida XVI–XVII a. buvo gana skirtinga, net ėjo dviem atšakom, tačiau tarp jų būta ir tam tikrų abipusių sąveikų – prūsinės literatūros kalbos atšaka veikė LDK besiformavusią literatūrinę kalbą, tuo pat metu LDK įtakos neišvengė ir prūsinė atšaka (1967, 13). Svarbus ir visus šiuos raštus vienijęs neoriginalus, verstinis pobūdis ir jų konfesinis turinys, norom nenorom ribojęs jų leksiką ir frazeologiją.

Jau atlikti tyrinėjimai (Kuiperis 1937; Otrembskis 1965; Endzelynas 1957; Kazlauskas 1968; Stangas 1966; Pakalniškienė 2001; Kaukienė 1994, 2002) atskleidė, kad egzistuoja glaudus ryšys tarp veiksmažodžių šaknies finalės ir morfologinės struktūros – pastebėta, kad veiksmažodžių šaknys, kurios baigiasi sprogs-tamaisiais arba pučiamaisiais priebalsiais, baltų kalbose dažniausiai pratęsimos *a* kamieno šakniniais veiksmažodžiais, o šaknys, finalėje turinčios sonantą – *ia* kamieno ir intarpiniais arba *sta* kamieno veiksmažodžiais (Dulkienė 2000, 20). Atkreiptas dėmesys į tai, kad sonantinę finalę turintiems veiksmažodžiams būdingas itin gausus konstrukcinis įvairavimas, gretutinių esamojo laiko formų gausa (plg. Balčiūnienė 2007, 92), tiesa, gretutinių formų radimąsi galėjo inspi ruoti ir naujų struktūrinių modelių formavimasis (plačiau žr. Pakalniškienė 2005, 188). Veiksmažodžių esamojo laiko morfologinės struktūros išsišakojimas turėtų būti siejamas ne tik su fonetiniu šaknies finalės faktoriumi – ne mažiau svarbus ir morfologinės struktūros bei kategorinės semantikos ryšys², nes vienbalsėjant

¹ Sonantais šiame straipsnyje laikomi priebalsiai *l, r, m, n*, taip pat pusbalsiai *v* ir *j*.

² Plačiau apie intarpinių ir *sta* kamieno veiksmažodžių kategorinę semantiką žr. Pakalniškienė 1995, 25–28; 1996a, 83–86; 1998, 55–58; Karaliūnas 1987.

intarpui, formas imta stiprinti formantu *sta*, kad būtų optimaliai realizuojama semantinio ir morfologinio kodavimo asimetrija ir atliepiamas konstrukcinio ikoniskumo principas, mat *sta* kamienas maksimaliai įformina savaiminio veiksmo reikšmę ir / ar intranzityvumo kategoriją (Šarkytė 2012, 10). Intarpinių ir *sta* kamieno veiksmažodžių kitimas natūraliosios morfologijos požiūriu aptartas Dailios Pakalniškienės ir Raimondos Šarkytės (2012), bendra veiksmažodžių asmenavimo sistema natūraliosios morfologijos požiūriu pateikiama Alberto Rosino (2009, 261–295).

Šiame straipsnyje senuosiuose raštuose užfiksuoti sonantinę finalę turintys veiksmažodžiai vertinami remiantis senųjų raštų, lietuvių tarmių ir dabartinės lietuvių kalbos³ duomenimis. Sinchroninis tyrimas apima tam tikro laikotarpio veiksmažodžių analizę, o analizuojant kalbos faktus tarp dviejų ar daugiau laiko taškų, pereinama prie diachroninio tyrimo. Tokio pobūdžio tyrimas papildo bendrą veiksmažodžio sistemos vaizdą senuosiuose lietuvių raštuose ir padeda suprasti kalbos kitimo procesus vėlesniuose kalbos raidos etapuose. Straipsnyje keliamas klausimas, ar šaknies finalės įtaka morfologinei struktūrai pasiekė ir dabartinę lietuvių kalbą, ar senųjų raštų veiksmažodžių struktūra labai pakito bei kokios šio kitimo tendencijos.

Tiriant senųjų raštų veiksmažodžius, susiduriama su pirmųjų autorių nenusistovėjusios rašybos problema – labai dažnai tas pats garsas turi net keletą grafinės raiškos variantų, be to, nenuosekliai žymimas balsių ilgumas, priebalsių minkštumas (plačiau apie senųjų raštų veiksmažodžių formaliosios struktūros identifikavimo problemas žr. Kapsevičienė 2002, 103; 2003, 81–82; Pakerys 2005, 36; Pakalniškienė, Šarkytė 2012, 159–161; Šarkytė 2012, 11). Blieka pritarti Jurgio Pakerio nuomonei, kad į senuosiuose raštuose aptinkamų fonemų ženklus reikia žiūrėti sąlygiškai ir atsargiai interpretuoti apofoninius jų santykius, mat kol neatsirado išsamių statistiškai ir lingvistiškai apdorotų rašybos tyrimų, kurie galbūt atskleistų įvairuojančios rašybos konkretesnes tendencijas, sunku griežčiau vertinti kai kuriuos analizuojamų paminklų grafikos duomenis (2005, 36), tad ir šiame straipsnyje dvejos veiksmažodžių šaknies struktūros interpretacijos neišvengta.

Morfologinė struktūra

Minėtuose senuosiuose raštuose aptikti 25 (5 pagrindinio laipsnio šaknies ir 20 nykstamąjį šaknies laipsnį turintys) trumposios šaknies veiksmažodžiai.⁴ Aiš-

³ Dabartinės lietuvių kalbos duomenys rinkti iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT).

⁴ Senuosiuose raštuose sonantinę finalę turinčių veiksmažodžių aptikta ir daugiau, tačiau ne visi jie turi paliudytas esamojo laiko formas. Šiame straipsnyje bus aptariami tik tie veiksmažodžiai, kurių esamojo laiko formos užfiksuotos analizuojamuose raštuose.

kiai matyti, kad apimtimi ir įvairavimo pobūdžiu aptikti veiksmažodžiai pasidalija į dvi dalis: pagrindinio laipsnio šaknų senuosiuose raštuose nedaug, jie fiksuojami negausiai, dažnai tik pavienių autorių darbuose, todėl spręsti apie jų įvairimą sunkoka dėl negausių faktų. Visai kitokia situacija būdinga nykstamojo laipsnio šaknies veiksmažodžiams – jų kur kas daugiau, jie gana gausiai paliudyti daugelio autorių darbuose, susidaro konkretūs įvairavimo modeliai.

Pagrindinio laipsnio šaknies veiksmažodžiai

1 lentelė

Veiksmažodžiai su *a* eilės šaknies vokalizmu

<i>sta</i> kamienas	intarpas	intarpas/(i)a kamienas?
<i>salstu</i> SD	–	–
–	<i>nušáta</i> DP, <i>βulu</i> SD, <i>nuβulu</i> SD, <i>fuβulu</i> SD	<i>βalu</i> SD, <i>fuβalu</i> SD
–	–	<i>pabal</i> BP II 406 ₇

1.1. *a* eilės vokalizmo veiksmažodžiai, užfiksuoti senuosiuose raštuose, finalėje turi tik sonantą *l*. Vienas jų turi neabejotiną *sta* kamieno struktūrą (*salstu* SD), M. Daukšos ir K. Sirvydo paliudytas veiksmažodis *šalti* turi intarpines formas⁵, veiksmažodžių *šalti* ir *balti* morfologinės struktūros interpretacija dvejopa – Audronė Kaukienė (1994, 39) pažymi, kad K. Sirvydo forma *βalu* SD gali būti suprantama kaip *a*-kamenė, juolab kad tokia paliudyta Pilypo Ruigio, Antano Juškos ir kai kuriuose kituose šaltiniuose. Tačiau autorė atkreipia dėmesį, kad K. Sirvydo forma *βalu* skaitytina *šaliu* ir, jei *l* nėra korektūros klaida vietoj *l*, laikytina *ia*-kamiene⁶. J. Bretkūno užfiksuota forma *pabal* (*Bet ifch dregnumo lapai pabal/ ir βmones liggas gaun* BP II 406₇) gali būti tiek intarpinė (šio autoriaus darbuose vietoj nosinių raidžių dažnai randame arba dviženklis rašmenis *an*, *en*, *in*, *un*, arba paprastus vienaženklis *a*, *e*, *i*, *u*); tiek *a*-kamenė (apie tai, kad tokia forma reali ir galėjo būti vartojama ML, užsimena A. Kaukienė (1994, 38), pateikdama pavyzdžius *balu* (ir *balstu*), *pabalu*, *iszbalu* iš Ragainės bei Ns (*Nusidawimai apie Evangelijos Prasiplatimą tarp Žydu ir Pagonu* – pirmasis lietuvių laikraštis, ėjęs su pertraukomis 1832–1915 m. Prūsijoje).

⁵ M. Daukšos paliudytas balsis *á* su skersine šakele suponuoja mišriojo dvigarsio poziciją, plg. „*á* su skersine šakele tariama kaip *an*, bet žymiai minkščiau ir neaiškiai, tarsi praryjant *n*“ (D. Kleino pastaba apud Palionis 1967, 99); K. Sirvydo raštų kalbai būdinga puntininkiška ypatybė – dėsningas *g*, *ę* > *u*, *i* žodžių šaknyse ir galūnėse, plg. *βulu* SD, *nuβulu* SD.

⁶ Tyrėjos teigimu, tokių formų galima išgirsti šiaurinėse tarmėse (apie Panevėžį).

1.2. Lietuvių tarmėse šių veiksmažodžių esamojo laiko struktūra labai įvairuoja: greta visame Lietuvos plote vartojamų intarpinių formų *bąla*, *sąla*, *šąla* kai kuriose žemaičių ir aukštaičių tarmėse aptinkamos gretutinės *sta* kamieno formos *šálsta* (Čk, Šts, Tirkšliai), *bálsta* (Rmč, Vkš, Lz), *sálsta* (Lc, Šts), pietryčių aukštaičiai vartoja dvigubos morfologinės struktūros (intarpas + *-sta*) formą *šąlsta* (Ob, Šlčn, Kvr). Pietų žemaičiuose vartojamos *na* kamieno formos *baína*, *saína*, *šáina*⁷. Konstrukcinio ikoniškumo atžvilgiu nereguliari gretutinė *a* kamieno forma *šąla* paplitusi nemažame Lietuvos plote – ji vartojama šiaurės žemaičių, fiksuojama ir kai kuriose aukštaičių tarmėse, į vartojimo plotą įeina ir dalis pietų žemaičių (Tauragė, Kvedarna, Laukuva).

1.3. Dabartinėje lietuvių kalboje dominuoja konstrukciškai ikoniškos intarpinės šių veiksmažodžių formos *bąla*, *šąla*, *sąla*, koduojančios savaiminį būsenos kitimo veiksmą. Gretutinė *sta* kamieno forma būdinga tik veiksmažodžiui *balti*, tačiau ji vartojama kur kas rečiau intarpinės formos atžvilgiu – dabartinės lietuvių kalbos tekstyne pateikiami 144 formos *bąla* ir tik 5 formos *bálsta* pavartojimo atvejai.

2 lentelė

Veiksmažodžiai su *e* eilės šaknies vokalizmu

<i>sta</i> kamienas	
<i>pasensta</i> BBHiob; <i>paféftá</i> DP; <i>pafenftu</i> SD3	<i>aptemsta</i> BBKos, <i>timfta</i> SD II; SD I; <i>ažutimfta</i> SD3

2.1. Senuosiuose raštuose veiksmažodžiai su balsiu *e* šaknyje tik *sta* kamieniai, finalėje jie turi sonantus *m* ir *n*, gretutinių formų nesama.

2.2. Tarmėse įvairuoja tik veiksmažodžio *temti* esamojo laiko formos: *a* kamieno forma *téma* laikytina inovacine, antai Aloyzas Vidugiris teigia, kad tokia esamojo laiko darybos ypatybė Zieteloje ir Lazūnuose tikriausiai nėra senas dalykas, nes greta vartojamos ir reguliarios *sta* kamieno formos (1973, 202–203).

2.3. Dabartinėje kalboje, kaip ir senuosiuose raštuose, vartojamos tik *sta* kamieno formos *témsta* ir *sénsta*, optimaliai realizuojančios kategorinės semantikos ir morfologinės struktūros asimetriją.

Nykstamojo laipsnio šaknies veiksmažodžiai

Analizuojamuose raštuose trumposios šaknies intarpinių ir *sta* kamieno veiksmažodžių su balsiais *i* ir *u* šaknyje kur kas daugiau nei pagrindinio laipsnio šak-

⁷ Šios formos radosi dėl metatezės suirus dvigarsiui *an* (plačiau žr. Kazlauskas 1968, 328).

nies veiksmažodžių, be to, jie gana dėsningai pasiskirsto pagal šaknies centrą, finalę ir konstrukcinio įvairavimo modelius.

3 lentelė

Veiksmažodžiai su *i* eilės vokalizmu

sta kamienas	intarpas?
–	<i>bîra</i> DP, <i>pabira</i> DP; PS I
<i>bilstanzciu</i> BB1Moz	–
<i>iždîlfta</i> SD3 <i>dîlftus</i> SD3	<i>nudjĭl</i> BP II
<i>ischgj</i> BB; <i>ischgija</i> BB; <i>igûia</i> DP <i>atgûia</i> DP; <i>ifchgijanczių</i> WP; <i>igiia</i> PS I, II	–
<i>irstus</i> SD	<i>suira</i> PS I; <i>fu ira</i> SD3
<i>ažukimftu</i> SD II; SD I; SD3; <i>apkimftu</i> SD3 240	–
–	<i>liia</i> , <i>lija</i> SD, <i>liia</i> PS II, <i>lija</i> BP II, <i>nulij</i> BB
<i>fufimilft</i> Mž; <i>fuffimilfta</i> BP I; <i>fufimîlfta</i> DP; <i>fufsimilfta</i> WP; <i>fufimilftu</i> SD II	–
<i>mirſcht</i> Mž; <i>mirſchta</i> BP I; <i>mîrβtu</i> DK; <i>numirβta</i> DP; <i>mirſchta</i> WP; <i>apmirβtu</i> SD I; SD I	–
<i>riju</i> BB; <i>prarij</i> BBKos; <i>prariia</i> DP; <i>apfirûanczem</i> DP; <i>prarija</i> WP; <i>ne apsiriia</i> PS I; <i>nuriju</i> SD3, <i>prariiu</i> SD II	–
<i>neparimft</i> BG; <i>nerimfta</i> BP II; <i>rîmftancziû</i> DP; <i>nerimftu</i> SD II; SD3	–
–	<i>swiruncîos</i> PS II, <i>swirus</i> SD
<i>šîlβtu</i> SD	<i>susschjla</i> BB
<i>nutilfta</i> SD3; <i>tilftu</i> SD3; <i>ažutilftu</i> SD3	<i>ažutilu</i> SD I; <i>nutîlu</i> SD II
<i>patinfta</i> BP; <i>aptiftu</i> SD II; <i>tiftu</i> SD I; SD3	–
<i>nenofitrimftat</i> Mž; <i>fufitrimft</i> BG	–
<i>ne patwista</i> PS I	–
<i>žîlftu</i> SD I	<i>žîlu</i> SD I
<i>paβiftu</i> Mž; <i>paβinft</i> Mž; <i>paβift</i> BKO; <i>paβinft</i> BG; <i>nepaβinfta</i> WP; <i>ifchpaβchinfta</i> WP; <i>ifchpaβinfta</i> ; WP; <i>ižpažiftu</i> SD I; <i>pafižiftu</i> SD I; <i>apižiftu</i> SD I; <i>pažistu</i> PS II	–

3.1. Senuosiuose raštuose užfiksuotų veiksmažodžių struktūra koreliuoja su šaknies finalės tipu: antai veiksmažodžiai su *i* šaknyje, šaknies finalėje turintys sonantus *l*, *r*, turi intarpines arba *sta* kamieno esamojo laiko formas. Viena jų dalis neįvairuoja (tačiau toks pastebėjimas tik sąlyginis – tvirtai teigti, kad jie neįvairavo, negalima dėl negausiai paliudytų formų) – paliudytos neįvairuojančios

sta kamieno (*bilstanzciu* BB1Moz, *fufimilft* Mž, *mîrβtu* DK) ir intarpinės (jei jos tikrai intarpinės) formos *bîra* DP, *swiruncios* PS II. Užfiksuota ir keletas alternuojančių to paties veiksmažodžio, šaknies finalėje turinčio sonantą *l*, *r*, esamojo laiko formų – neretai gretutinės formos aptinkamos to paties autoriaus raštuose, tai ypač būdinga K. Sirvydui, plg. *suirā* PS I || *irstus* SD; *nutiū* SD II || *nutilfta* SD3; *žiū* SD I || *žilftu* SD I; *nudjl* BP II || *izdilfta* SD3; *susschjla* BB || *šilβtu* SD. i eilės šaknies centro veiksmažodžiai, finalėje turintys sonantus *m*, *n*, senuosiuose raštuose konstrukciškai ikoniški – savaiminis būsenos kitimo veiksmas morfologiškai koduojamas *sta* kamieniu, plg. *apkimftu* SD3, *nerimfta* BP II, *patinfta* BP; *fufitrimft* BG; *ne patwista* PS I; *nepaβinfta* WP. Senuosiuose raštuose užfiksuotos trijų veiksmažodžių su šaknies finalės sonantu *j* esamojo laiko formos, jų struktūra vientisa, visų veiksmažodžių formos, matyt, intarpinės – intarpą galėtų liudyti dvigubinti balsiai, plg. *atgîia* DP, *apsiriia* PS I, *liia* SP II.

3.2. Lietuvių tarmėse įvairuoja tiek senuosiuose raštuose alternuojantys, tiek stabilią struktūrą turintys veiksmažodžiai, šaknies finalėje turintys sonantus *l* ir *r* – jiems būdingos gretutinės *sta* kamieno formos su trumpuoju vokalizmu *bîrsta*, *îrsta*, *tîlsta*, *šîlsta*, *žîlsta*, Pietų Žemaitijoje ir gretimuose plotuose vartojamos gretutinės *na* kamieno formos *bîrna*, *šîlna*, *svîrna*, *žîlna tîlna*, *bîlna*, *iîrna*, *diîlna*⁸, pietų žemaičiams varniškiams būdingos *na* kamieno formos su pailgėjusiu šaknies balsiu *bîrna*, *svîrna*, *tîlna*, *dîlna*, *šîlna*⁹. Kai kuriose tarmėse fiksuojamos gretutinės *a* kamieno formos kilmės požiūriu pasiskirsto į dvi dalis: viena jų – senųjų veiksmažodžių paradigms su kokybine balsių kaita tarp pagrindinių formų reliktas (plg. *dêla* Vvr, Grg), kitos formos be balsių kaitos tarp pagrindinių formų veikiausiai yra naujai atsiradusios, pasidarytos siekiant išlyginti paradigmos vokalizmą pagal būtojo laiko analogiją, plg. *mîra* (Zt, Lz), *bîra* (Mdš, Vsn), *šîla* (Pv, Rod). Veiksmažodžiai su sonantu *j* šaknies finalėje įvairuoja, *a* kamieno formos taip pat skyla į dvi dalis – vienos, šaknyje turinčios trumpąjį vokalizmą, – naujos (*gîja*, *lîja*, *rîja*), o forma *rêja* (kaip ir minėtoji *dêla*) ankstyvesnė, be balsių kaitos tarp pagrindinių formų ir su nediferencijuota kategorine semantika. Veiksmažodžiai, šaknies finalėje turintys priebalsius *m*, *n*, tarmėse nepasizymi gausiu įvairavimu, jiems visai nebūdinga intarpo ir *sta* kamieno konkurencija, gretutinės *a* kamieno formos retos, inovacinės, plg. *tîna*, tačiau kai kurių realumas abejotinas (kaip antai *trima*, *kima*, pateikiamos A. Juškos ir G. H. F. Neselmano žodynuose)¹⁰.

⁸ Šios formos veikiausiai radosi dėl metatezės (*birna* < *binra?), mat „žemaičiams numetus 3 a. galūnę, nepatogūs tarti junginiai *nl*, *nr* buvo pakeisti *ln*, *rn*“ (Kazlauskas 1968, 328).

⁹ Dar žr. Pakalniškienė 1993, 73.

¹⁰ Plačiau apie šias formas žr. Kaukienė 2002, 26.

3.3. Dabartinėje lietuvių kalboje kai kuriems veiksmažodžiams su *l, r* finalėje būdinga intarpo ir *sta* kamieno konkurencija, tačiau, sprendžiant iš DLKT duomenų, kur kas gausiau vartojamos senesnės intarpinės formos, plg. *prabýla* 396 || *prabílsta* 2; *nutýla* 448 || *nutílsta* 12; *pražýla* 22 || *pražílsta* 2; *suýra* 139 || *írsta* 79. Veiksmažodžiams, kurių šaknis baigiasi sonantais *m, n*, būdingos tik *sta* kamieno formos *kímsta, rímsta, tínsta, tvínsta, pažįsta*. Dabartinėje lietuvių kalboje, kaip ir senuosiuose raštuose, dominuoja veiksmažodžių, šaknies finalėje turinčių sonantą *j*, intarpinės formos *gýja, lýja, rýja*; gretutinė *na* kamieno forma *rýna* reta – DLKT pateikiami tik du jos pavartojimo atvejai.

4 lentelė

Veiksmažodžiai su *u* eilės vokalizmu

intarpas	<i>sta</i> kamienas
<i>vžgruwa</i> DP; <i>págriúwa</i> DP; <i>griuwa</i> DP; <i>pęgriuwa</i> DP; <i>uβgruwa</i> WP; <i>pagriuwa</i> PS II; <i>užgriuwa</i> PS I	<i>pagriuftu</i> SD I; <i>griuftu</i> SD3
<i>fupua</i> BP II	<i>ne púfti</i> DP; <i>puftu</i> SD I; <i>pusta</i> PS I
<i>zuwanczus</i> Mž <i>žúwa</i> DP; <i>pražúwa</i> DP; <i>žúwamę</i> DP	<i>praβuftanczus</i> Mž; <i>tepraβuft</i> Mž <i>praβuftanczus</i> Mž <i>praβuftanczius</i> BG;
<i>ikluwu</i> SD	<i>inkluft</i> BP I 44 ₂₅ (ing rankas)

4.1. Senuosiuose raštuose užfiksuoti veiksmažodžiai su *u* eilės vokalizmu šaknies finalėje turi tik sonantą *v*. Du veiksmažodžiai turi paliudytas reguliarias *sta* kamieno formas, plg. *padžuft* BP II; *žuftu* „žuvis gaudyti, žvejoti, žuvauti“ SD3; kitų keturių veiksmažodžių esamojo laiko struktūra įvairuoja – vartojamos gretutinės intarpinės ir *sta* kamieno formos (pastarosios dažnesnės K. Sirvydo darbuose, nors fiksuojamos ir M. Mažvydo bei M. Daukšos raštuose, plg. *uβgruwa* WP || *pagriuftu* SD I; *fupua* BP II || *puftu* SD I; *zuwanczus* Mž || *praβuftanczus* Mž; *ikluwu* SD || *inkluft* BP I. Akivaizdu, kad intarpo ir *sta* kamieno konkurencija buvo aktyvi jau XVI–XVII a., mat jau tada atliko tą pačią morfologinio ir semantinio kodavimo funkciją.

4.2. Lietuvių tarmėse analizuojamiems veiksmažodžiams būdingas senuosiuose raštuose aptartas įvairavimo modelis *intarpas* || *sta* kamienas, dažniau aptinkamas aukštaičių tarmėse, plg. *džiúwa* || *džiústa*; *griúwa* || *griústa*; *púwa* || *pústa*; *žúwa* || *žústa*¹¹, žemaičiuose vartojamos ir *na* kamieno formos *džiúna*, *kliúna*, *žúna*, *griúna*, *púna*.

¹¹ To paties veiksmažodžio dvejopos – konkuruojančios – formos kartais aptinkamos net tame pačiame tarmės plote, pavyzdžiui, *žúwa* || *žústa*, fiksuojamos Kupiškio apylinkėse (plačiau žr. Balčiūnienė 2007, 88).

4.3. Dabartinėje lietuvių kalboje, kuriai būdinga tai, kad iš kelių preferentiškų formų dažniausiai pasirenkama viena, šio tipo veiksmažodžiams vis dėlto būdingas esamojo laiko formų įvairavimas. Dažniausiai vartojamos veiksmažodžių *džiūti* (479 pavartojimo atvejai) ir *žūti* (903 pavartojimo atvejai) esamojo laiko formos dabartinėje kalboje priklauso *sta* kamieniui, intarpinės formos kiek retesnės, plg. *džiūva* 161, *žūva* 675 pavartojimo atvejai, *na* kamieno formos vartojamos rečiausiai, plg. *džiūna* – 26, *žūna* – 58 pavartojimo atvejai. Veiksmažodžių *pūti*, *griūti* ir *kliūti* dažniausios intarpinės formos, plg. *pūva* 702, *griūva* 1812, *kliūva* – 1093 pavartojimo atvejai, *na* kamieno formos retesnės, plg. *pūna* – 26, *griūna* – 74, *kliūna* – 27 pavartojimo atvejai DLKT. *Sta* kamieno formos šiems veiksmažodžiams nebūdingos.

Išvados

1. Šaknies struktūros įvairavimui nemažai reikšmės turi ne tik šaknies finalė, bet ir šaknies centras – senuosiuose raštuose labiausiai įvairuoja nykstamosios šaknies veiksmažodžiai, ypač – finalėje turintys sonantus *l*, *r*, *v*. Daugeliu atvejų veiksmažodžiai su sonantine finale turi dėsningą struktūrą, išlaikomas konstrukcinis ikoniškumas kategorinės semantikos atžvilgiu – vartojamos intarpinės arba *sta* kamieno formos, tačiau neretai intarpinės struktūros konkuruoja su *sta*-kamienėmis, kartais net to paties autoriaus raštuose, plg. *praβuftanczus* Mž || *zuwanczus* Mž; *pagriuwa* PS; *užgriuwa* PS || *pagriuftu* SD I; *nutilu* SD II || *ažutilftu* SD3 ir pan. Kai kurių dažnai vartojamų veiksmažodžių vartojamos tik *sta* kamieno formos (pavyzdžiui, *milsta*, *miršta*, *-žįsta*), kitų struktūrą apriboja finalė (*rimti*, *senti*). Gali būti, kad dažniau vartojami veiksmažodžiai galėjo „ke liauti“ iš vienu autorių darbų į kitus išlaikydami nepakitusių struktūrą. Mažiau paplitusius veiksmažodžius autoriai turėjo morfologiškai koduoti savo nuožiūra, plg. šiaip jau nebūdingą J. Bretkūno formą *inkluf* BP I 44₂₅ (ing rankas), kuri pateko ir į vėlesnius ML raštus (R, MŽ, N).

2. Lietuvių tarmėse šiems veiksmažodžiams būdingas gausus konstrukcinis įvairavimas, alternavimo modeliams būdinga koreliacija su šaknies finalės sonanto tipu: antai veiksmažodžiams su finalės sonantais *j*, *l*, *r*, *v* būdingas įvairavimo modelis intarpas || *sta* kamienas || *na* kamienas || *a* kamienas, o veiksmažodžiai, besibaigiantys sonantais *m* ir *n*, tarmėse turi gretutines *sta* kamieno ir *a* kamieno formas. Gretutinėms formoms būdinga gana dėsninga geografinė distribucija, *a* kamieno formos priklauso skirtingiems chronologiniams sluoksniams – *a* kamieno formos su trumpuoju balsiu šaknyje dažniausiai esti inovacinės – paradigmos vokalizmo išlyginimo padarinys (*lįja*, *bįra*, *rįja*). Keleto veiksmažodžių išlaikytos

archajiškos esamojo laiko formos su balsių kaita tarp pagrindinių formų, plg. *dėla, rėja*.

3. Dabartinėje lietuvių kalboje tęsiasi senuosiuose raštuose fiksuojama intarpo ir *sta* kamieno konkurencija, tačiau konstrukcinio ikoniškumo atžvilgiu tokia konkurencija reguliari ir dėsninga – ja atliepiama morfologinio ir semantinio kodavimo asimetrija. Morfologinė struktūra ir dabartinėje lietuvių kalboje susijusi su finalės tipu: antai veiksmožodžiai su *l*, *r*, *v* šaknies finalėje dažniau turi intarpines formas, *sta* kamieno formos rečiau vartojamos; veiksmožodžiai su sonantu *j* šaknies finalėje dabartinėje lietuvių kalboje turi intarpines formas, o veiksmožodžiai, besibaigią sonantais *m*, *n*, turi tik *sta* kamieno formas. Intarpo ir *sta* kamieno konkurenciją tarmėse ir dabartinėje lietuvių kalboje papildė trečiasis, vėliau radęsis, narys – *na* kamienas. Tiesa, remiantis dabartinės lietuvių kalbos tekstyno duomenimis, šiam kamieniui priklausančios gretutinės formos dabartinėje lietuvių kalboje ne tokios dažnos kaip intarpinės ar *sta* kamienės.

Literatūra ir šaltiniai

- Balčiūnienė 2007 – Asta Balčiūnienė. *Kupiškėnų tarmės intarpiniai ir sta kamieno veiksmožodžiai*.
Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- BG – Jonas Bretkūnas, *Giesmės Duchanos*, 1589. Prieiga internetu:
<http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.
- BK – Jonas Bretkūnas, *Kancionalas*, 1589. Prieiga internetu: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.
- BKo – Jonas Bretkūnas, *Kolektos*, 1589. Prieiga internetu: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.
- Endzelynas 1957 – Jānis Endzelynas. *Baltų kalbų garsai ir formos*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- BP – *Postilė I, II*. Aldonos Aleknavičienės fotografuotinis leidimas, 2005.
- DK – *Kathechismas, arba Mokslas kiekvienam krikščioniui privalus. Parasitas per D. Jakuba Ledesma Theologa Societaitis Iesu. Išgulditas iš Liežuvio Lankiškieio ing Lietuviška per Kuniga Mikaloiu Daukša Kanonika Žemaičiu. Išspausstas Vilniuje Metuose užgimimo Viešpaties 1595*. Prieiga internetu: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.
- DP – *Postilla Catholica: Tai esti izguldymas Ewangelijų kiekvienos nedelos ir szvętes per vissus metus / Per kuniga Mikloiv Davksza Kanoniką Mednikų* [Vilnius: Akademijos sp.], 1599. Prieiga internetu: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.
- Dulkienė 2000 – Jūratė Dulkienė. Indoeuropietiškosios veiksmožodinės šaknys baltų kalbose: šakninių veiksmožodžių esamojo laiko kamienai. *Tiltai*, priedas nr. 1. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Kapsevičienė 2002 – Vitalija Kapsevičienė. Morfologinė intarpinių ir *sta*-kamienių veiksmožodžių (*griūva, gyja* tipų) struktūra senojoje lietuvių raštijoje. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Rakstu krājums 6*. Liepāja.
- Kapsevičienė 2003 – Vitalija Kapsevičienė. Morfologinė intarpinių ir *sta*-kamienių veiksmožodžių (*kyla, byra* tipų) struktūra senuosiuose lietuvių raštuose. *Tiltai*, priedas nr. 14 (*Vakarų baltų kalbos ir kultūros relikvai*). Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Kaukienė 1994 – Audronė Kaukienė. *Lietuvių kalbos veiksmožodžio istorija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Kazlauskas 1968 – Jonas Kazlauskas. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mintis.
- Kuiper 1937 – *Die Indogermanischen nasalpräsentia*. Amsterdam.

- Mž – Dominykas Urbas. *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. Vinius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Otrębski 1965 – *Gramatyka języka litewskiego*, II. Warszawa.
- Palionis 1967 – Jonas Palionis. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius.
- Pakalniškienė 2001 – Dalia Pakalniškienė. Lietuvių ir latvių kalbų intarpiniai bei *sta*-kamieniai veiksmožodžiai: bendrybės ir skirtybės. *Vārds un tā pētīšanas aspekti: Rakstu krājums 5*, 358–366. Liepāja.
- Pakalniškienė 2005 – Dalia Pakalniškienė. Rytų baltų *CiR* tipo veiksmožodžiai. *Baltistica VI* priedas.
- Pakalniškienė, Šarkytė 2012 – Dalia Pakalniškienė, Raimonda Šarkytė. Mikalojaus Daukšos raštų intarpiniai ir *sta* kamieno veiksmožodžiai natūraliosios morfologijos požiūriu. *Res humanitariae XI*. Pakerys 2005 – Jurgis Pakerys. *XVI a. Mažosios Lietuvos spaudinių mišriųjų ir priesaginių veiksmožodžių daryba*. Daktaro disertacija. Vilnius.
- PS I, II – Konstantinas Sirvydas, *Punktai Sakymų*: Kazio Morkūno sudarytas veiksmožodžių indeksas (1980) .
- Rosinas 2009 – Albertas Rosinas. Šaukėnų šnektos veiksmožodžio asmenavimo sistema (vientisinės formos). *Baltistica XLIV* (2).
- SD, SD3 – Konstantinas Sirvydas, *Dictionarium trium linguarum*. LKI elektroniniai tekstai <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>; K. Pakalkos fotografuotinis leidimas (1997).
- Šarkytė 2012 – Raimonda Šarkytė. Mikalojaus Daukšos raštų ilgosios šaknies *sta* kamieno veiksmožodžiai. *Acta linguistica Lithuanica*, t. 67.
- Vidugiris 1973 – Aloyzas Vidugiris. Zietelos tarmės veiksmožodžio kaityba. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 14, 199–219.
- WP – *Wolfenbüttelio postilė*, 1573. Prieiga internetu: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>.

Raimonda Mikašauskienė

THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF SHORT-ROOTED INFIXAL AND *STA* STEM VERBS (CVR TYPE) ATTESTED IN 16–17 CENTURY LITHUANIAN SCRIPTS

Summary

The aim of this article was to present a system of short-rooted infixal and *sta* stem verbs ending with sonants *l, r, m, n, v, j*, which were attested in old Lithuanian scripts dating back to the 16–17th century and representing different written variants. Previous investigations have highlighted that the ending of the verb plays a crucial role in determining its morphological structure and constructional variations. Sonants closing the verb root proved to be that class of consonants which precondition exclusively wide constructional variations of infixal and *sta* stem verbs.

The research has shown that in old scripts stable infixed and *sta* stem structures, complying with the paradigm structure requirements, prevail, with some cases of competition when two competing forms are used in old scripts (some-

times even by the same author), e.g. *praβuftanczus* Mž || *zuwanczus* Mž; *pagriuwa* PS; *užgriuwa* PS || *pagriuftu* SD I; *nutiļu* SD II || *ažutilftu* SD3. The type of consonant appearing at the end of the verb root predetermines the morphological structure of verbs in question: the infixal and *sta* stem verbs ending with sonants *l*, *r*, *v* exhibit the variety of competing forms, while verbs ending in *m* and *n* have stable unvarying *sta* stem constructions.

The analyzed verbs in Lithuanian dialects exhibit extensive variations in their morphological structure correlating with the type of sonant closing the root of the verbs in question: the verbs ending with sonants *l*, *r*, *v*, *j* exhibit the alternating forms of infix || *sta* stem || *na* stem || *a* stem, whereas verbs with sonants *m* and *n* have competing forms belonging to *sta* stem and *a* stem.

In contemporary Lithuanian, where one preferred form of the verb prevails, a situation is notably different regarding verbs ending with the sonant: verbs ending with *l*, *r*, *v*, *j* usually have infixal structure (*sta* stem structures of such verbs are rare), while verbs ending in *m* and *n* have only *sta* stem forms. All in all, there is a notable correspondence of competition between infixal and *sta* stem forms both in Old scripts and contemporary Lithuanian. Such competition is regular in respect to constructional iconicity though – it fully exhibits the asymmetry of morphological and semantic encoding.